

*Олег Бажан, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу історії державного
терору радянської доби Інституту історії України НАН України*

*Вадим Золотарьов, кандидат технічних наук,
доцент Харківського національного університету
радіоелектроніки*

ОСТАННЯ АДРЕСА - БАБИН ЯР, АБО ЗИГЗАГИ ДОЛІ ОДЕСЬКОГО ЧЕКІСТА МАРКА РОГОЛЯ

Про уродженця міста Одеси, чекіста зі стажем Марка Павловича Роголя дізнаємося лише зі стислих біографічних довідок про цього чекіста [4], втім на підставі

раніше невідомих документів з його кримінальної та особової справ автори спробують відтворити життєвий шлях людини, яка тривалий час відігравала помітну роль у діяльності органів державної безпеки на Одещині.

17 березня (за старим стилем) 1903 р. в будинку №49 по вулиці Госпітальній на Молдаванці в родині Піні і Ревеки Роголів народився хлопчик, якого назвали Марком. Родина була багатодітною – 2 сини та 5 дочок. Прізвище Роголь походить від назви містечка Ейрагола колишньої Ковенської губернії [5] (нині Айрегала Расейнського району Литви). Скоріш за все, предки Роголів були з цього міста, хоча сам Марк Павлович у службових анкетах зазначав, що місця народження своїх батьків достеменно не знає, ймовірно, що походили вони з Волинської губернії. Марк, у автобіографії зауважував, що 4-класне училище, яке заснував приват-доцент бактеріології Новоросійського університету Я. Ю. Бардах, закінчив «з великими труднощами». Внаслідок матері-

альної скрути змушений полишити навчання та піти працювати. Прикметно, що свій трудовий стаж в різних автобіографіях визначав по-різному – з одинадцяти або з дванадцяти років [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 1, 64].

Працював спочатку хлопчиком-учнем в ювелірній майстерні Нудельмана на Троїцькій вулиці в Одесі, потім підручним у ювеліра Пінскера на Пушкінській вулиці. Звідти перейшов до тютюнової фабрики «Нащадки А.М. Попова», на якій в той час працював його батько, де влаштувався чорноробом у кришильне відділення. Під час білогвардійської окупації Одеси, будучи підручним ювеліра Нудельмана, працював у підпільній комсомольській організації профспілки кравців «Голка» на Молдаванці. У лютому 1920 р. після встановлення у місті радянської влади Одеським губернським комітетом РКП(б) був відряджений до групи з проведення безпартійної робочої конференції, в якій пропрацював два тижні, а згодом за вказівки регіонального партійного органу був відряджений до Одеської губернської ЧК.

Початковий період чекістської кар'єри Марка Роголя відтворити вкрай важко. Невідомо, під яким прізвищем він працював у Одеській губ. ЧК, оскільки в анкеті спеціального призначення співробітника НКВС Роголь писав, що під час роботи в підпіллі «носив прізвисько Марко, під яким і своїм справжнім прізвищем працював до 1923 р.» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 5]. У службовій документації є розбіжності з першою посадою: в одних документах вказується, що у березні – серпні 1920 р. він працював діловодом групи по політичним партіям із суміщенням посади помічника уповноваженого [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 14 зв.]; в інших – що з березня був діловодом (за штатним розкладом мав вести всю поточну переписку підрозділу та видавати різноманітні довідки) [6], а помічником уповноваженого став працювати лише з липня [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 58].

Як би там не було, але свою роботу в органах радянської держбезпеки Роголь розпочав з боротьби проти колишніх союзників більшовиків – анархістів і лівих есерів, в тому числі і своїх колишніх знайомих по профспілці «Голка». Скоріш за все, великих успіхів у боротьбі з ідеологічними

опонентами Марк не досяг, оскільки 5 серпня 1920 р. Постановою Президії Одеської губ. ЧК він був відряджений до Харкова у розпорядження Центрального Управління Надзвичайних Комісій при РНК України, а звітги за місяць відправлений до Кременчуцької губ. ЧК на посаду помічника коменданта і заступника завідувача з видачі перепусток [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 64].

Кременчуцька губ. ЧК була створена 16 серпня 1920 р. рішенням першого засідання губревкому [7] і потребувала суттєвого кадрового підкріплення. Її голова Твердохлебов пізніше згадував: «Комісію я застав формально існуючою... у всіх галузях життя та діяльності комісії відчувався хаос і безлад, відсутність необхідних працівників, технічних засобів... Приступаючи до організації та переформування Комісії... я змушений був ознайомитися з кожним з них (співробітників. – Авт.) і достатньо переконався у вірності першого враження: повна відсутність розуміння своїх завдань, розкутість і недисциплінованість» [8].

Наводити лад в організаційно-господарській діяльності губ. ЧК було покладено на Роголя – як помічника коменданта. Втім на співробітників комендатури покладался ще один обов'язок – розстріли заарештованих. Відомий український чекіст С.С. Брук, згадуючи про свою роботу комендантом Харківської губ. ЧК, писав: «За родом своєї служби я виконував найчорнішу роботу ЧК. На подібних людей тоді дивилися як на чорних людей... нас не особливо цінували» [1, ф. 5, оп. 1, спр. 64826, т. 2, арк. 111]. За офіційною статистикою ЦУПНАДКОМу, Кременчуцькою губ. ЧК було розстріляно 147 осіб [9], скільки з них особисто стратив Роголь, ми вже ніколи не дізнаємося.

Мабуть, саме своєю нещадністю до ворогів радянської влади сімнадцятирічний юнак зумів завоювати довіру керівництва і вже у грудні 1920 р. під час реорганізації повітових ЧК був переведений до Олександрійського політбюро на посаду уповноваженого по боротьбі з контрреволюцією та бандитизмом. Обстановка в повіті була складною. Степова дивізія отамана Костя Блакитного (К.Ю. Пестушко), яка кілька місяців контролювала цю територію, відступила на територію Кате-

ринославської губернії. Відразу Олександрійщиною проко-тилася хвиля каральних акцій проти учасників повстанського руху з боку спецпідрозділів 1-ї Кінної армії. Це викликало різке зростання кількості терористичних актів проти представників місцевої радянської адміністрації, чисельні напади на військові частини та продовольчі загони.

В Олександрії Роголь, як комсомолец зі стажем, був прийнятий до лав РКП(б). Висловлену довіру з боку правлячого партії прагнув підкрипити активною участю у чекістських операціях проти загонів «отаманів Хмари, Чорного» (так в документі – скоріш за все, повстанців Пилипа Хмари та Чорного Ворона (Чорноусенка)) [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 64, 78].

Про зигзаги власної чекістської долі Роголь писав наступним чином: «Пропрацювавши в Олександрійському політбюро до липня 1921 р., був перекинутий через Кременчуцьку губчека до Хорольського політбюро. У цьому місті під чистки партії був вичищений, як мені пояснив голова парткомісії з чистки, «за випивку». Хоча у них не було фактів, але вони «знають». Мною була подана мотивована заява до повітового партійного комітету (але відповіді до сих пір не отримав)... Пропрацювавши в означеному політбюро до 1923 р., обіймав посади завідувача інформаційної частини, уповноваженого по боротьбі зі спекуляцією та посадовими злочинами, начальника економічного відділу. Після реорганізації політбюро в групу уповноваженого Кременчуцької губ. ЧК по Хорольському повіту був призначений уповноваженим загальної групи, а згодом помічником уповноваженого по Хорольському повіту з обробки, а потім з інформації. Після цього звільнився, оскільки у мене була тенденція поїхати вчитися, для цього отримав відрядження та рекомендацію спілки радянських робітників. Після прибуття до учбового закладу через переповнення прийнятим не був. В цей час отримав пропозицію поїхати працювати до Олександрійського окружного відділку ДПУ, куди і поїхав. Пропрацювавши до червня місяця 1923 р. На посаді уповноваженого економічної групи я перевівся шляхом звільнення до Подільського губвідділу ДПУ, де був прийнятим на поса-

ду помічника уповноваженого економічного відділу» [1, ф. 12, оп.1, спр. 3074, т. 2, арк. 66].

Плекаючи чекістську кар'єру у прикордонному регіоні, Роголь викрив так звану «справу табачників», яка мала всесоюзний масштаб, за що був нагороджений ДПУ УСРР годинником. На Поділлі Роголь познайомився з начальником Подільського губвідділу ДПУ І.М. Леплевським і пізніше хвалився, що якщо співробітники «повинні були отримати дозвіл на вхід до кабінету Леплевського, то для мене вхід був відкритий у будь-який час» [2, ф. 263, оп. 1, спр. 37281, т. 1, арк. 49]. Останній допоміг Марку відбути на навчання до Москви.

8 вересня 1925 р. Роголь став одним з 411 слухачів 3-го набору Вищої прикордонної школи (ВПШ) ОДПУ у Москві. Цей навчальний заклад, який знаходився на Покровці, 27, мав «шляхом активного виховального метода, застосованого до військових дисциплін, підготувати кадри відповідальних працівників прикордонної охорони, знайомих з військовою роботою і роботою в органах ОДПУ, які мають поєднувати в одній особі функції військових начальників і керівників агентурної роботи з охорони кордонів» (табл. №1) [10].

Таблиця №1. Навчальний план Вищої прикордонної школи ОДПУ на 1925/1926 навчальний рік

Цикл	Дисципліни циклу	Кількість навчальних годин
Загальноосвітній	Російська мова; математика, природознавство	164
Суспільно-політичний	Історія РКП(б); історія Заходу; методика політичної роботи	370
Спеціальна підготовка	Історія ВЧК-ОДПУ; робота відділів ОДПУ; прикордонна справа; суміжні держави; радянське законодавство; прикордонне краєзнавство	554
Військова підготовка	Тактика; топографія; стрілецько-кулеметна справа; військово-інженерна справа; артилерія; військова адміністрація, кінна справа; морська справа	752
Стройова підготовка	Фізкультура, матеріальна частина зброї; стрільба; піший і кінний стрій; стройові заняття в полі	650
Військове мовознавство		176

Після закінчення ВПШ 19 лютого 1927 р. Роголь був призначений уповноваженим секретно-оперативної частини по боротьбі з контрабандою 26-го Одеського прикордонного загону ДПУ. 23 листопада 1929 р. був переведений на посаду уповноваженого контррозвідального відділку Одеського окружного відділу ДПУ. Того ж місяця був поновлений у лавах ВКП(б). Цьому сприяла активна участь Роголя у «придушенні низки збройних волинок на Одещині у 1929 – 1930 рр.» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 75].

З 1 липня 1930 р. працював уповноваженим іноземного відділку Одеського окружного відділу ДПУ; з 20 вересня 1930 р. – старшим уповноваженим, а з 1 вересня 1931 р. – оперуповноваженим іноземного відділку. 15 листопада 1932 р. був призначений т.в.о. начальника іноземного відділку Одеського облвідділу ДПУ [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 14 зв.].

В службових атестаціях на Роголя відзначалося його вміння вербувати агентуру та керувати нею і особливо добре знання закордонної роботи: «під час проведення заходів і закордонних комбінацій наполегливий, не захоплюється і роботу буде виходячи з реалій. По закордонній роботі розробляє різноманітні комбінації і цілком вдало. Має достатню ерудицію». Під час роботи в іноземному відділі (ІНВ) Роголь неодноразово залучався для проведення слідства в Особливий відділок, де провів серйозні справи і як слідчий виявив себе добре» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 1, арк. 12].

«Вправним слідчим» Роголь зарекомендував себе у ході розгортання справи «Весна» (сфальсифікованої радянськими органами держбезпеки у всесоюзному масштабі військово-офіцерської організації), за якою лише з подачі Одеського оперативного сектора ДПУ було засуджено 191 особу [11].

Разом з тим Роголь був учасником операції «Консул», яку українські чекісти створили за калькою оспіваної радянськими істориками операції «Трест». «Консулом» був викладач Одеського інституту образотворчого мистецтва Пантелеймон Федорович Калюжний (колишній есер, активний учасник визвольних змагань, служив старшиною УНР, потім перейшов на службу до отамана Григор'єва, був амністований радянською владою). За чекістською легендою «Кон-

сул» очолював підпільну антирадянську організацію на півдні УСРР та постачав румунську та англійську розвідку дезінформацією про радянські військові та оборонні об'єкти. 1 березня 1930 р. Калюжного-«Консула» чекісти вивели за кордон та продовжували постачати дезінформацією [12]. Саме Роголь через своїх агентів – колишнього махновця «Андрієнка» та «Туриста» надавав «Консулу» дезінформацію про радянські військові частини. Ця дезінформація надходила з ІНВ ДПУ УСРР у друкованому вигляді, а співробітники ІНВ Одеського облвідділу ДПУ лише старанно переписували її від руки та передавали кур'єрам. У 1936 р. «Турист» і «Консул» були викриті румунською контррозвідкою та нейтралізовані [2, ф. 263, оп. 1, спр. 37281, арк. 217-219].

10 червня 1933 р. Роголь був переведений оперуповноваженим 3-го відділку Особливого відділу ДПУ УСРР і Українського військового округу. Оскільки цей підрозділ очолював колишній начальник одеського іноземного відділку А.М. Ратинський, то ймовірно він і перетягнув свого колишнього підлеглого до Харкова. Роголь керував боротьбою з українською контрреволюцією на периферії та приймав «безпосередню участь у ліквідації ряду повстанських справ» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 77].

Отже не дивно, що 10 жовтня 1933 р. Марка Павловича, як «знавця агентурної та слідчої роботи» призначили помічником начальника особливого відділу Харківського обласного відділу ДПУ. На відміну від інших відділів у штаті цього підрозділу не було посад секретаря відділу і діловода-друкаря, які були приписані до особливого відділу 23-ї стрілецької дивізії, який за сумісництвом очолював начальник особливого відділу Харківського облвідділу ДПУ. Особливому відділу Харківського облвідділу ДПУ підпорядковувалися Особливі відділи 25-ї (Полтава) і 75-ї стрілецької дивізій.

Таблиця №2 Штатний розклад ОВ Харківського облвідділу ДПУ, затверджений у липні 1933 р.

	1 відділок	2 відділок	3 відділок
Начальник відділку	1	1	1
Оперуповноважений	1	1	-
Уповноважений	4	2	3
Помічник уповноваженого	2	1	-

10 серпня 1934 р. Роголь був відкликаний у розпорядження відділу кадрів НКВС УРСР, а 5 вересня того ж року обійняв посаду заступника начальника Миколаївського міського відділу НКВС Одеської області та за сумісництвом заступником начальника Особливого відділу НКВС 15-ї стрілецької дивізії. В службовій агестації Роголя його безпосередній начальник О.К. Уралець-Кетов зауважував: «вміє особисто працювати з агентурою, любить цю роботу. Вміє виховувати агентуру, відбирати людей для агентурної роботи та вербувати агентуру. На особистому зв'язку має 4-х агентів і 2-х спеціальних інформаторів. Особисто керує агентурою, прикріпленою до інших працівників по низці агентурних розробок. З розробок слід відзначити справу «Винахідник» - шпигунство на користь Італії. До реалізації розробки вже приступили. Агентурні матеріали слідством вже підтверджені. Агентурна справа «Концесіонери» - шпигунство на користь Японії. Справа найближчим часом буде ліквідована. Агентурна справа «Нелегали» по різному шпигунству» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 9].

У Миколаєві Роголь був обраний секретарем партійного комітету міського відділу НКВС і членом пленуму міського партійного комітету. В міській парторганізації користувався авторитетом і за дорученням бюро міському КП(б)У робив численні доповіді з суспільно-політичних питань в заводських та інших міських партійних організаціях. В його характеристиках відзначалася не лише скромність у побуті, але й особисті зв'язки з чекістами та керівними працівниками міста. Слід зауважити, що обмежене «коло знайомств» на 1930 -ті роки стало однією з головних вимог до чекістів, які ставали замкненою кастою і не мали підпадати під вплив деструктивних елементів.

25 січня 1936 р. Роголь був призначений начальником 9-го відділку Особливого відділку УДБ НКВС УРСР – Особливого відділку ГУДБ НКВС Київського військового округу. Цей підрозділ вів боротьбу з усіма видами шпигунства (окрім німецького, польського та румунського, яким займалися окремі відділки). За час роботи на цій посаді старший лейтенант державної безпеки Роголь розробив і ліквідував дві справи по японському та болгарському шпигунству, підготував кілька

цінних вербувань. Був атестований керівництвом як «повноцінний оперативний працівник із достатнім світоглядом, що вміє керувати оперативним апаратом» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 7].

3 жовтня 1936 р. Роголь був призначений заступником начальника УНКВС по Молдавській автономній РСР (АМСРР, з 1937 – МАРСР). Його попередник – капітан державної безпеки РЕ. Штурм-Ліхтенберг був усунутий з посади через обвинувачення у троцькізмі. Син одеського фотографа «хоча і не належав до опозиції і не мав жодних коливань», у 1927 р., напередодні XV з'їзду ВКП(б), голосував проти виключення Л.Д. Троцького та Г.Є. Зинов'єва з партії, запропонувавши зачекати рішення вищого партійного форуму». Молдавському обкому КП(б)У цього факту виявилось достатнім для виключення Штурма-Ліхтенберга з партії. Спроби керівництва НКВС УРСР захистити свого підлеглого ні до чого не призвели.

Начальник УНКВС по АМСРР за сумісництвом очолював 25-й Молдавський прикордонний загін НКВС, тому на плечі Роголя лягло, насамперед, керівництво оперативною роботою. Тим більше, що його безпосередні керівники змінювалися з калейдоскопічною швидкістю. 2 грудня 1936 р. Політбюро ЦК КП(б)У звільнило капітана державної безпеки М.Г. Джавахова від обов'язків начальника УНКВС АМСРР РСР «у зв'язку з переходом на роботу до наркомату внутрішніх справ УРСР» і призначило на його місце колишнього начальника розформованого іноземного відділу УДБ НКВС УРСР капітана державної безпеки А.В. Сапіра [2, ф. 1, оп. 1, спр. 438, арк. 6].

Справжні причини усунення з посади Джавахова стали відомі лише 5 лютого 1937 р., коли вийшов суворий наказ НКВС СРСР за № 015: «Призначеного наказом № 21 від 21 грудня 1936 р. на посаду начальника оперативного відділу УДБ НКВС УРСР – колишнього начальника 25-го Молдавського прикордонного загону капітана державної безпеки Джавахова М.Г. – за розвал роботи в загоні від посади начальника оперативного відділу УДБ НКВС УРСР – відсторонити і використовувати на менш відповідальній роботі».

Його наступник А. Сапір на своїй посаді протримався теж недовго – 9 березня 1937 р. Політбюро ЦК КП(б)У звільнило

його від обов'язків наркома внутрішніх справ МАСРР «у зв'язку з переходом на роботу» в НКВС УРСР, та затвердило новим наркомом капітана державної безпеки М.Б. Корнєва (з посади начальника-комісара Київської міжрайової школи ГУДБ НКВС) [2, ф. 1, оп. 1, спр. 438, арк. 55]. Переведений на скромну посаду помічника 3-го (контррозвідувального) відділу УДБ НКВС УРСР Сапір також постраждав за своє «троцькістське минуле». Пильні товариші по службі з'ясували, що у 1927 р. голосував проти виключення Троцького з партії.

У такій кадровій чехарді Роголь, який з 23 січня 1937 р. офіційно вже перебував на посаді заступника наркома щойно реорганізованого НКВС МАРСР, став тим стрижнем, навколо якого оберталася вся робота. Незважаючи на гучну назву – наркомат внутрішніх справ, молдавський апарат був найменшим із територіальних підрозділів УРСР, а до складу Управління державної безпеки (УДБ) входили не відділи, а відділки (за виключенням 3-го відділу). За перший квартал 1937 р. НКВС МАРСР порушило 35 справ, за якими було притягнуто до відповідальності 75 осіб, 67 з яких було заарештовано [1, КПИ, 408, т. 1, арк. 98-99].

20 липня 1937 р. Корнєв отримав крісло начальника УНКВС по Чернігівській області, але його наступник офіційно названий не був, таким чином Роголь лишився т.в.о. наркома МАРСР. 30 липня 1937 р. оперативним наказом НКВС СРСР № 00447 Роголь був призначений головою судової трійки МАРСР по проведенню масової так званої «куркульської операції». Для Молдавії був встановлений ліміт – перша категорія (тобто розстріл) – 200 чоловік, друга категорія (позбавлення волі) – 500 осіб [13, с. 278, 280].

Втім громити куркулів Роголю в Молдавії не довелося - вже 4 серпня 1937 р. він був призначений начальником 3-го (контррозвідувального) відділу УДБ УНКВС Київської області і відразу отримав завдання – розгорнути масові чекістські операції за національними лініями в столичному регіоні. 8 вересня 1937 р. начальник УНКВС по Київській області М. Шаров і його підлеглий М. Роголь направили наркому І. Леплевському доповідну записку «Про результати оперативної діяльності з розгрому німецького підпілля в Київській області», в якій викла-

ли напрацювання «по німецькій лінії» упродовж літа 1937 р. (заарештовано 430 осіб, 34 з яких виявилися «агентами Київського німецького консульства», 7 – перекинутими з Німеччини агентами гестапо; ліквідовано 9 диверсійно-повстанських і шпигунських організацій і 11 диверсійно-повстанських і шпигунських груп) [14, с. 518-519].

Станом на 1 жовтня 1937 р. внаслідок нанесення «оперативного удару по польсько-шпигунському, диверсійному і контрреволюційному націоналістичному підпіллю м. Києва та периферії області» було заарештовано 3003 особи, «викрито»: польських шпигунсько-диверсійних резидентур – 59; резидентур польських консульств – 19; агентів польської розвідки – одинаків – 101; агентів польських консульств – 51; організацій «ПОВ» – 19; диверсійно-повстанських організацій, закладених польською розвідкою і консульством – 15; диверсійно-повстанських – груп – 32, агентів польської розвідки [15, с. 614-616]. Цікаво, що у відомостях про національний склад заарештованих Роголь і Шаров вигадали нову національність «галичанин». Таких у Київській області заарештували 237 осіб, 1713 осіб були поляками, 791 – українцями, 114 євреями, представниками інших національностей – 148 осіб.

17 листопада 1937 р. Марк Павлович був підвищений у званні до капітана державної безпеки. В поданні на присвоєння звання нарком Леплевський відзначав: «тов. Роголь досвідчений працівник. Провів велику роботу по викриттю диверсій і шпигунства на румунському кордоні. Добрий слідчий» [1, ф.12, оп. 1, спр. 3074, т. 2, арк. 79].

Пошук і нейтралізацію шпигунських гнізд, вилучення на території Київської області неблагонадійного елементу Марк Роголь та його підлеглі продовжили і в наступному 1938 році. Лише в ході березневої чекістської операції співробітниками 3 відділу УНКВС по Київській області було заарештовано 600 осіб, причетних до білого руху [16, с. 452].

Проти лояльність і відданість сталінському керівництву 6 квітня 1938 року Марка Роголя було затримано та доправлено до тюрми УДБ НКВС УРСР [2, ф. 263, оп. 1, спр. 37281, арк. 5]. Приводом до арешту Марка Павловича послужила службова записка начальника Управління НКВС по Київській області

комбрига Миколи Федорова «Довідка та міркування про Роголя», надіслана наркомуні НКВС УРСР О. Успенському, в якій наголошувалося, що у колишнього очільника контррозвідального відділу «ніякої партійної об'єктивності у роботі не було і немає і взагалі... він є випадковою людиною для партії і ЧК. ЧК для Роголя була прикриттям від армії. По-більшовицьки в ЧК Роголь ніколи не працював в останній час... Роголь працював за страх і «реабілітуєчись» направляв часто-густо удари по людям невинним, заарештовуючи без достатнього розбору, аби були значні цифри заарештованих та засуджених... Роголь для апарату УДБ, людина небезпечна, підозріла за своїми звичками та поведінкою. Залишати його на роботі в УДБ не можна жодної хвилини» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 4, арк. 143-144].

11 квітня 1938 р. відбулися закриті партійні збори партгруппи 3-го відділу УДБ Київського обласного управління НКВС з порядком денним «Про члена партії Роголя». Доповідач, партгрупорг, старший лейтенант держбезпеки Іван Шарабурін⁴⁹

⁴⁹ Шарабурін Іван Андрійович (1901 - ?) народ. у с. Полинь Рославльського повіту Смоленської губ. Росіянин. Закінчив 3 класи завод. школи та партійні курси при Комуністичному університеті ім. Я.М. Свердлова у Москві. Член ВКП(б) з 1921 р. (партквиток № 1822473). З квітня 1916 р. по вересень 1918 р. – пом. ливарника на Катеринославському трубному заводі. З вересня 1918 р. по серпень 1919 р. – молотобоець на приватній кузні у Катеринославі. З вересня 1919 р. по лютий 1920 р. – робітник з ремонту мостів у Катеринославі. З березня 1920 р. по вересень 1921 р. – пом. ливарника на Катеринославському трубному заводі. З жовтня 1921 р. по квітень 1922 р. – слухач партійних курсів при Комуністичному університеті ім. Я.М. Свердлова у Москві. З травня по вересень 1922 р. – секретар комсомол. осередку на Катеринославському трубному заводі. З вересня 1922 р. по серпень 1923 р. – співробітник профспілк. організації молоді райкому металістів у Катеринославі. З вересня 1923 р. по квітень 1924 р. – секретар Кайдакського райкому комсомолу Катеринослава. З травня 1924 р. по квітень 1925 р. – співробітник профспілк. спілки молоді Катеринославської міської професійної ради. З травня 1925 р. по травень 1927 р. – 3-й секретар ЦК ЛКСМУ (Харків). З травня 1927 р. по січень 1928 р. – інструктор Кайдакського райкому КП(б)У у Дніпропетровську. З лютого 1928 р. по січень 1929 р. – секретар Юр'ївського рай. партійного комітету КП(б)У (Дніпропетровська округа). З лютого 1929 р. по січень 1930 р. – секретар оперативного пункту райкому металістів у Дніпропетровську. З лютого 1930 р. по жовтень 1930 р.

піддавав нищівній критиці «виробничу діяльність» колишнього керівника одного з ключових відділів радянських спецслужб в київському регіоні: «вороже керівництво Роголя створювало видимість натиску на ворога, коли по суті к-р. центри залишались не викритими. Поспіх, гарячка, смикання апарату складали характерну рису керівництва Роголя, призводили до недоробки слідчих справ і не давали можливості добити остаточно організованого ворога». Цей тон був активно підтриманий іншими співробітниками контрреволюційного відділу. Старший лейтенант державної безпеки Чередниченко (1896-?) заявив, що М. Роголь: «бюрократично керував апаратом, допускав проволочку в реалізації матеріалів на ворогів. Він не приймав співробітників по декілька днів. Довідки корегувалися 6-7 разів. Зміст зведень агентури сприймався формально... Роголь тримав себе «держі мордою», дозволяв лайку, грюкання кулаками по столу».

– завідувач орг. відділом парт. комітету КП(б)У заводу ім. Петровського у Дніпропетровську. У листопаді 1930 р. – квітні 1933 р. – завідувач агітаційно-масовим відділом Дніпропетровського міського КП(б)У. З травня 1933 р. по лютий 1935 р. – начальник політвідділу Пельмирської МТС (Київська обл.). У лютому 1935 р. – 1937 р. – секретар Лисянського райкому КП(б)У (Київська обл.). З 1937 р. на роботі в НКВС. З 15.05.1937 р. по 20.04.1938 р. – пом. начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Київської обл. З 20 квітня 1938 р. по 10 травня 1938 р. – заст. начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Київської обл. З 10 по 17 травня 1938 р. перебував на посаді т.в.о. начальника політвідділу УРСМ НКВС УРСР. З середини травня 1938 р. по листопад 1939 р. – начальник політвідділу УРСМ НКВС УРСР, одночасно заст. начальника УРСМ НКВС УРСР з політ. частини. У листопаді 1939 р. отримав сувору парт. догану за притуплення політ. пильності. 28 листопада 1939 р. – 20 липня 1940 р. – начальник 2-го відділку 3-го спецвідділу УНКВС Волинської обл. З липня 1940 р. по квітень 1941 р. – т.в.о. пом. начальника Луцького рай. відділу НКВС, а з 12 квітня 1941 р. – пом. начальника Луцького рай. відділу НКДБ. Наприкінці грудня 1941 р. був відряджений до Особливого відділу НКВС Московського військ. округу. На 15.12.1956 р. – співробітник УКДБ Брянської обл. З березня 1978 р. – персональний пенсіонер союзного значення. Подальша доля невідома. Звання: стр. лейтенант держ. безпеки (23.04.1937), майор держ. безпеки (на вересень 1943 р.). Підполковник держ. безпеки (на липень 1944 р.). Нагороди: орден «Знак Пошани» (20.09.1943), медаль «За бойові заслуги» (17.07.1944).

Лейтенант державної безпеки Анатолій Йосифович Плоскін (1902 - ?) звинуватив Роголя у «безпідставному звільненні» заарештованого Чаламея, який виявився родичом тодішнього начальника УНКВС по Харківській області Льва Йосифовича Рейхмана (1901 - 1940). Молодший лейтенант державної безпеки Веніамін Давидович Фальковський (1908 - 1942) поставив Марку Роголю у провину звільнення з-під арешту родичів зааратованого співробітника НКВС - начальника відділку 3-го відділу НКВС УРСР Детинко. Вердикт партзборів для колишнього керівника 3-го відділу УДБ НКВС у Київській області був невтішним: «Роголя виключити з партії як ворога народу. Всі матеріали виступів передати НКВС УРСР для використання у ході слідства по справі Роголя» [1, ф. 12, оп. 1, спр. 3074, т. 4, арк. 119-121].

Лише 21 квітня 1938 року оперуповноважений 4-го відділу УДБ НКВС УРСР Хромой, розглянувши матеріали, які стосувалися причетності М. Роголя в 1932 р. до контрабандної діяльності на посаді начальника іноземного відділу Одеського обласного управління ДПУ, обрав запобіжний захід утримання його під вартою у спецкорпусі Київської тюрми. Вже наприкінці квітня 1938 р. на підставі «слідчих дій» М.П. Роголю окрім звинувачень у контрабанді інкримінували участь в контрреволюційній троцькістській терористичній організації, шпигунську діяльність на користь іноземних розвідок. Слідчі 4-го відділу УДБ НКВС УРСР неодноразово (у червні, липні, серпні 1938 р.) клопоталися перед президією Верховної Ради СРСР про продовження терміну утримання під вартою Марка Павловича, аргументуючи тим, що необхідно «домогтися визнання від обвинуваченого Роголя в проведенні ним шпигунської діяльності» та «провести ряд оперативно-слідчих заходів для більш глибинного викриття контрреволюційно-троцькістського підпілля».

Внаслідок п'ятимісячного перебування у в'язниці та під тиском слідчих, М. Роголь на допиті, який відбувся 22 серпня 1938 року, зізнався, що до складу підпільної антирадянської троцькістської організації у лавах НКВС УРСР, очолюваної Ізраїлем Леплевським, його залучив колишній помічник начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР Абрам Сапір. Члена-

ми таємного антирадянського угруповання, яке нібито мало на меті повалення радянської влади шляхом збройного перевороту, Марк Роголь назвав начальника секретаріату НКВС УРСР, капітана держбезпеки Емануїла Інсарова, начальника 2-го відділу НКВС УРСР Давида Джиріна, особливо уповноваженого НКВС УРСР Віктора Блюмана. Крім того, повідав слідчому, заступнику начальника 4-го відділку 3-го відділу УНКВС УРСР молодшому лейтенанту держбезпеки Оболенському про власну ворожу діяльність, яка полягала у гальмуванні виконання оперативного наказу НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. та використанні службового становища для доставки з-за кордону контрабандним шляхом для особистих цілей патефону, платівок, одягу, сукна, годинників. Наприкінці серпня 1938 р. у розмові зі слідчим, Роголь визнав себе агентом польської розвідки та змінив покази щодо обставин вступу в антирадянську організацію. Марк Павлович став стверджувати, що до шпигунської діяльності у лавах НКВС його завербував не Абрам Сапір, а Ізраїль Леплевський ще в 1928 р., коли той працював начальником Одеського оперативного відділу ДПУ.

«Щирісердні зізнання» з Марка Роголя чекісти вибивали за допомогою тортур. Внаслідок катувань у другій декаді вересня 1938 р. Марко Павлович опинився у лікарняному ліжку. Про жорстоке поводження з підозрюваним у ході слідства у завуальованій формі йдеться у довідці ординатора хірургічного відділення тюремного лазарету Кругмана: «у хворого присутні рани в області обох сідниць та правого стегна. Рух у тазостегновому та колінному суглобах відсутній. Хворий пересуватися самостійно і на милицях неспроможний». За обставин, що склалися, слідство у справі М. Роголя було призупинено до моменту «одужання звинуваченого». Допити колишнього начальника 3-го відділу УНКВС по Київській області поновилися вже в умовах «беріївської відлиги» на початку березня 1939 р. Відчувши певні позитивні зміни у роботі правоохоронних органів, зумовлені виконанням постанови Ради Народних Комісарів СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства», Марк Роголь на допиті 8 березня 1939 р. відмовився від своїх

показів щодо причетності до шпигунської діяльності на користь іноземної держави.

Однак у обвинувальному висновку головний акцент робився на тому, що «Роголь є агентом польської розвідки, до якої був завербований в 1928 р. учасником контрреволюційної троцькістської змови Леплевським І.М.», на підставі якого Особлива нарада при НКВС СРСР 29 жовтня 1939 р. засудила Марка Павловича до 5 років заслання в Казахстан. Відправити Роголя до Середньої Азії для обов'язкового поселення у певній місцевості на термін, вказаний у вирокі, не вдалося, так як засуджений 1 листопада 1939 р. потрапив до психіатричного закладу. 11 січня 1940 р. адміністративний позасудовий орган при наркоматі внутрішніх справ СРСР змінив своє попереднє рішення щодо способу покарання Роголя у вигляді заслання і направив його на примусове лікування до Київської міської психіатричної лікарні імені І.П. Павлова. У спеціалізованому закладі Марк Павлович пробув до середини осені 1941 р.

Буквально через місяць після окупації нацистами столиці України 18 жовтня 1941 р. Марка Роголя та ще 307 пацієнтів-євреїв Київської психіатричної лікарні було страчено гітлерівцями у Горіховій діброві, що була розташована за 400 метрів від будівель медзакладу та за декілька метрів від розстрілів у Бабиному Яру. Свідок трагедії фельдшер Ананій Мазур згадував: «Обслуговуючий персонал, який брав участь у розстрілах [...] практично виконували в такому порядку: кожний з нас брав по одному хворому і між лавами німецьких солдатів вів їх до ями, де роздягав і знімав білизну, а потім спуском до ями зводив на дно цієї ями і ставив, повернувши потилицею до входу в яму. Після того, як хворий був поставлений, німець із пістолетом «Маузер» стріляв у потилицю з відстані трьох кроків. На місці розстрілу деякі хворі, прізвищ яких я не пригадую, після приводу їх до ями для розстрілу, німецькою мовою зверталися до німців з проханням зберегти їм життя, однак останні прохання не задовольняли. Тяжкохворих до ями привозив конюх [...], їх зносили в яму, клали обличчям донизу і так само розстрілювали в потилицю» [17].

У часи хрущовської відлиги дружина М. Роголя – Берта Костянтинівна 1 листопада 1955 р. звернулася до Генерального

прокурора СРСР Романа Руденка з проханням переглянути кримінальну справу чоловіка з метою реабілітації його імені. Справу по звинуваченню колишнього співробітника держбезпеки було розглянуто військовим трибуналом Київського військового округу 5 жовтня 1956 р. та винесено вердикт: «Постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 29 жовтня 1939 р. та 11 січня 1940 р. стосовно Роголя Марка Павловича відмінити, справу у припинити, за відсутністю складу злочину». У травні 1958 р. рішенням бюро Київського обкому КПУ М. Роголя було реабілітовано у партійному порядку.

Література:

1. Галузевий архів Служби безпеки України (м. Київ).
2. Галузевий архів Служби безпеки України (м. Запоріжжя).
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
4. Шаповал Ю.І. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. І. Шаповал, В. І. Пристайко, В.А. Золотарьов. Київ: Абрис, 1997. С. 541; Петров Н.В. Кто руководил НКВД 1934-1941. Справочник / Н.В.Петров, К.В.Скоркин. Москва: МФД, 1999. С.363-364; мЗолотарьов В.А. ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі. 1919-1941 / В.А.Золотарьов. Харків: Фоліо, 2003. С. 432; Золотарьов В.А. Олександр Успенський: особа, час, оточення / В.А. Золотарьов. Харків: Фоліо, 2004. С.178-179; Тумшис М.А. Евреи в НКВД СССР 1936-1938. Опыт биографического словаря / М.А. Тумшис, В.А. Золотарёв. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2017. С.548.
5. Иудаизм и евреи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://toldot.ru/life/lnames/lnames_19383.html.
6. ВЧК, 1917 – 1922. Энциклопедия / Авт. сост. А.М. Плеханов, А.А. Плеханов. Москва: Вече, 2013. С.139
7. Попов Год борьбы / Известия Кременчугского ГИК и губкома КП(б)У. № 182. 1921. 16 августа. С. 2.
8. Сергеев В. На зламі – 2. Землі сучасної Світловодщини у складі Кременчуцької губернії (серпень 1920 – листопад 1922 р.р.) [Електронний ресурс] / Віктор Сергеев // ОУНБ ім. І.Д. Чижевського – Режим доступу до ресурсу: <http://library.kr.ua/elib/sergeev/nazlami2.html>.

9. Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнаркоме Украины за 1920 год. Харків: Типографія ЦУПЧРЕЗКОМА, 1921. С.38.

10. Высшая пограничная школа ОГПУ: ее питомцы и преподаватели [Электронный ресурс] // Генеалогический форум ВГД. 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://forum.vgd.ru/3299/98673/>.

11. Довідка про загальні результати розгляду кримінальних справ на осіб, заарештованих органами ДПУ УСРР за справою «Весна» //З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2002. №2. С. 114.

12. Скрипник А. Консул на связь не вышел /Александр Скрипник // Зеркало недели. №37. 2007. 5-12 октября.

13. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. Под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. Москва: МФД, 2004. 736 с. (Россия. XX век. Документы)

14. «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937-1938 років / Упоряд. А. Айсфельд, Н. Сердюк. Київ: К.І.С., 2018.

15. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том 8. Великий терор: польська операція 1937-1938. Частина перша. Варшава-Київ, 2010.

16. Эхо Большого террора: сборник документов. В 3-х т. - Т. 1: Партийные собрания и оперативные совещания сотрудников Управлений НКВД УССР (ноябрь 1938 - ноябрь 1939 гг.) / Сост.: В. Васильев, Л. Виола, Р. Подкур; Ред. кол.: В. Бирчак, Т. Блаувельт, В. Васильев, Л. Виола, О. Довбня, В. Золотарев, И. Кашу, А. Когут, С. Кокин, М. Панова, Р. Подкур, Д. Росман, А. Савин, А. Тепляков, М. Юнге. Москва: Пробел-2000, 2017. 736 с.

17. Руккас А. Трагедія Горіхової діброви. Як нацисти розстрілювали душевнохворих у Києві // Історична правда. 2020. 29 жовтня. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/10/29/158369/>